

SVEN ANDERS JOHANSSON

VAD GÖR EN FASCIST?

Individen, mikropolitiken och aktivismens logik

1.

I en kommentar under rubriken ”Fascismens återkomst” på Umeå universitets forskarblogg ger idéhistorikern Lena Berggren, expert på svensk fascism, åtminstone ett indirekt svar på den svåra frågan om hur fascistiska strömningar kan växa:

Det rör sig inte om något missförstånd eller om okunskap, det är medvetna, rationella val. Vissa människor väljer att bli rasister eller sexister.

De väljer att värdera olika, att krympa världen.

Jag väljer att utgå från att grundsatserna i FN-stadgan är riktiga. Ser rationella, moralfilosofiska skäl till detta.¹

Berggrens kommentar är, skulle jag vilja hävda, ganska representativ för synen på fascism och rasism i en bredare samtida svensk offentlighet – det är därför jag citerar den här. Närmare bestämt exemplifierar kommentaren en rad av de mekanismer eller strategier som utmärker det som måste beskrivas som en rådande konsensusuell antifascism. För det första etableras skiljelinjen mellan fascism och demokrati som *tydlig och självklar*, eller om man så vill: svart-vit.² För det andra kodas denna skiljelinje *moraliskt* (”moralfilosofiska skäl”) snarare än politiskt. För det tredje, och på basis av dessa drag, förväntas man *ta ställning* och visa sin avsky mot

det fascistiska. För det fjärde individualiseras saken: det är den enskilde *individens ansvar* att ta avstånd ifrån fascismen. För det femte förstås alternativen (för/emot) som en valfråga: var och en av oss *väljer* – på rationella grunder – om vi vill vara fascister eller antifascister.

Det är på ett vardagligt plan lätt att sympatisera med det mesta av detta. Naturligtvis ställer jag mig på samma antifascistiska sida som Berggren om någon skulle fråga mig om min personliga åsikt. Det hindrar emellertid inte att denna hållning väcker en del följdfrågor, problem och risker, i synnerhet i en akademisk kontext. Att tala om fascismen – i massmedier, i den politiska debatten, men även i akademiska sammanhang – verkar idag i allt högre grad handla om att skapa sig själv som antifascistiskt subjekt. Risken är därmed att det egna subjektet blir viktigare än fascismen i objektiv bemärkelse, det vill säga som något som existerar oberoende av mitt agerande. En annan risk är att analysen alltid kommer att vara determinerad av behovet av att ta avstånd. Frågan är då vad det är man egentligen tar avstånd ifrån när man gör sitt rationella val. (Är det den historiska fascismen eller är det något mer principiellt? Är det en konkret företeelse, begränsad i tid och rum, eller fascismens minsta gemensamma nämnare?³) Den kniviga

definitionsfråga som beskrevs i inledningen till detta nummer sätts alltså inom parentes. Saken är på förhand bestämd som enkel; någon diskussion, kritisk reflektion eller nyansering anses inte nödvändig på grund av sakens extrema fördärlighet.

Syftet med den här artikeln är att fördjupa dessa skissartade följdfrågor och invändningar. Närmare bestämt vill jag problematisera föreställningen om det fascistiska subjektet via två teoretiska perspektiv: Theodor W. Adornos tankar om fascism i ett antal olika texter, samt kapitlet "Mikropolitik och segmentaritet" i Gilles Deleuzes & Félix Guattaris *Tusen plåtår*. Artikeln är alltså ett försök att via deras fascism-begrepp utveckla ett annat bud på vad ett fascistiskt subjekt är, och i vilka mediala sammanhang det visar sig idag. Via ett par exempel ska jag till sist helt kort försöka konkretisera detta.

2.

Om det går att ringa in den marxistiska, liberala eller konservativa ideologin, så är det fascistiska idéinnehållet mer oklart, hävdar historikern Elliot Neaman i en artikel om Ernst Jünger.⁴ Slavoj Žižek argumenterar i *Ideologins sublimes objekt* för något liknande: "Fascismens ideologiska styrka ligger i just det som liberaler och vänsterkritiker uppfattade som dess största svaghet: appellens fullständigt tomma, formella karaktär".⁵ Det som utmärker fascismen är med det synsättet inte något ideologiskt innehåll. Eller snarare: detta innehåll är i en bemärkelse tomt. Roger Griffins inflytelserika definition (se not 3), som betonar den ultranationalistiska ideologin, framstår ur det här perspektivet följaktligen som otillräcklig.

Faktum är att Theodor Adorno snuddade vid samma tanke långt tidigare, när han i "Anti-Semitism and Fascist Propaganda" konstaterade att det finns en vaghet beträffande fascismens mål.⁶ Trots det behandlas begreppet fascism med ganska stor självklarhet i Adornos skrifter, förmodligen för att fascismen var något högst

konkret för honom, något som tvingade honom i landsflykt, något som berövade nära vänner livet. (Adorno låter alltså begreppet "fascism" omfatta den tyska nazismen, även om han naturligtvis använder den beteckningen också.)

Mot den bakgrunden är det kanske inte så konstigt att hans hållning påminner en hel del om den som Berggren fick exemplifiera inledningsvis: det finns människor som är mer fascistiska än andra. Synsättet utvecklas inte minst i den klassiska *The Authoritarian Personality* (som i regel tillskrivs Adorno, trots att det var ett kollektivt projekt) som med hjälp av ett stort intervjumaterial försöker ringa in, mäta och analysera auktoritära och antisemitiska personlighetsdrag: "There exists something like 'the' potentially fascist character, which is by itself a 'structural unit'" konkluderar Adorno vid ett tillfälle i detta verk.⁷ Visserligen kan man en sida senare läsa att denna fascistiska typ måste förstås som en produkt av en viss kultur, ett visst "cultural climate of prejudice", men det är ändå på *individens* nivå, i individens form detta klimat visar sig.⁸

Denna föreställning kan iakttas också i det senare föredraget "Erziehung nach Auschwitz" (Utbildning efter Auschwitz), där Adorno konstaterar att den enda möjligheten till motstånd mot det som ledde fram till förintelsen finns i individens autonomi, där "ligger förmågan till reflektion, självbestämmande och skiljaktighet".⁹ Det mest effektiva motmedlet mot fascismen är med det synsättet det kantianskt vuxna, självbestämmande subjektet. Visserligen konstateras det också att fascismens eventuella återkomst inte är en psykologisk fråga utan en samhällsfråga. Mer precist knyts fascismen till en samhällsfråga "kyla", som han menar är karakteristisk för det moderna samhället, ett samhälle som bygger på "upptagenheten av de egna intressena, gentemot alla andras intressen".¹⁰ Fascismen skulle alltså vara en produkt av en tävlingsanda som inte bara genomsyrar kapitalismen, utan också framhålls som ett eftersträvanvärt ideal i en mycket bredare kontext.¹¹

Det finns en intressant motsättning att lägga

märke till i Adornos resonemang: fascismens förutsättning är ett samhälle byggt på den "sammhälleliga monadens kyla, den isolerade tävlande".¹² Fascismens orsaker finns, kort sagt, i den moderna individualismen. Samtidigt framhålls individens autonomi som det enda motmedlet mot fascismen. Det individuella subjektet är den enhet från vilken ett motstånd mot fascismen måste utgå.

Denna motsägelse förblir, anmärkningsvärt nog, oreflekterad; dialektiken lyfts aldrig upp till ytan. Därmed blir Adornos analys – så som den framträder hela vägen från *The Authoritarian Personality* fram till "Erziehung nach Auschwitz" – också ett symptom på handfallenheten hos den kritiska teorin, den humanistiska bildningen och den antifascistiska självförståelsen. Som tydligast blir detta kanske när han skriver att ett av utbildningens viktigaste mål är "avbarbariseringen av landsbygden".¹³ Det är inte svårt att se likheten mellan den kommentaren och den liberala standardanalysen av Donald Trumps seger eller av populismens framgångar i Europa, en analys som visar upp sin egen (bildade, urbana, klassbetingade) självgodhet och sin ignorans i samma gest.

Det finns emellertid glimtar av en medvetenhet hos Adorno om det här dilemmat. I *Minima moralia* – som i sin helhet kan läsas som en meditation över närheten till fascismen – talar han vid ett tillfälle om den reaktionära tendensen att lägga ansvaret för individualitetens förfall "på individen som sådan, uppfattad som något invändigt och isolerat".¹⁴ Även här står alltså individualiteten i centrum, men nu argumenterar han för nödvändigheten i att se hur denna individualitet står i en dialektisk relation till samhälle, historia, ekonomi, kultur. Ja, han lyfter även fram den motsägelse som bara är latent i "Erziehung nach Auschwitz": "Att ett fritt fram för individen i ett försvagat samhälle inte förstärker motståndskraften, utan urholkar både den och individualiteten som sådan på ett sätt som senare fullbordas i diktaturstaterna, är modellen för en av de centrala motsägelser som sedan 1800-talet har

drivit fram fascismen."¹⁵ Det är alltså inte så enkelt att det rätta svaret på fascismen är stärkt individualitet. Snarare verkar det finnas något i individualismen och individens själva form som bidrar till fascismen.¹⁶ Resonemanget leder vidare till en jämförelse av Beethoven och Richard Strauss, en jämförelse som – förenklat – går ut på att Strauss genom att förhärliga individen reducerar den till ett "receptionsorgan för marknadens krav".¹⁷ Det mänskliga går under på grund av upphöjandet av individen. Utan att fördjupa sig mer i detta resonemang kan man konstatera att passagen är ett exempel på det som saknas i både *The Authoritarian Personality* och "Erziehung nach Auschwitz": en medvetenhet om att individualiteten är ett slags *farmakon* i förhållande till fascismen, gift och motgift på samma gång.

3.

Det finns alltså vissa problem med att göra fascismen till en individfråga, oavsett om vi talar om fascismens framväxt på 1930-talet eller högerpopulismens framgångar idag, och faktiskt också oberoende av om vi vill förstå eller bekämpa fascismen. Både för att bredare förändringar av beteenden och värderingar i regel beror på faktorer som individerna själva inte styr över, och för att individer inte är monoliter. "De som tillhörde fascistiska rörelser var aldrig bara fascister; de var också mödrar, fäder, katoliker, ateister, arbetare, kapitalister och mycket annat" som Kevin Passmore formulerar det.¹⁸ Det behövs mot den bakgrunden ett annat perspektiv, en annan förklaringsmodell, där individen inte nödvändigtvis är vare sig orsaken eller lösningen.

I kapitlet "Mikropolitik och segmentaritet" i *Tusen plattåer* argumenterar Gilles Deleuze & Félix Guattari för att fascismen är "molekylär", inte "molär". Jag återkommer till hur dessa kemiska begrepp ska förstås i det här sammanhanget; tills vidare räcker det att konstatera att det första begreppet knyts till en mikronivå ("mikropolitik"), det senare till en makronivå

(”makropolitik”). Och vill vi förstå fascismen är det i första hand den mikropolitiska nivån vi bör studera, enligt Deleuze & Guattari. Det gäller nu inte bara fascismen, utan egentligen all politik: ”Politiken och dess omdömen är – på gott och ont – alltid molära, men det är det molekylära och dess uppskattningar som ’gör’ den till vad den är.”¹⁹ Även om det politiska manifesteras på ett makroplan, så är det på mikroplanet politiken avgörs, i den bemärkelsen att det är där känslorörelser äger rum, förflyttningar sker, attitydförändringar etableras.

Så långt kan detta säkert låta både trivialt och som filosofiska härklyverier, men det har likväl implikationer för förståelsen av fascismen. Med Deleuzes & Guattaris synsätt kännetecknas fascism nämligen inte av ett visst styre – ”det finns totalitära Stater utan fascism” konstaterar de – eller ens av en viss ideologi, utan snarare av en viss ”segmentaritet”, det vill säga hur ett samhälle är ordnat och indelat, vilka gränser och ramar det struktureras av. Något slags segmentering finns alltid (”Vi segmenteras, överallt och i alla riktningar. Människan är ett segmentärt djur.”²⁰), och det är inte alldeles tydligt vad som kännetecknar fascismens segmentering, mer än en strikt *binär* logik. I vilket fall som helst kan man konstatera att det är fascismens form Deleuze & Guattari är intresserade av, inte dess innehåll. Men i så fall måste man omedelbart tillägga att det är på formen – segmenteringen – innehållet hänger: det politiska innehållet är dess form.

Att fascismen är molekylär innebär att den finns lite överallt:

[F]ascismen hör oskiljaktligen samman med molekylära foci som interagerar, som myllrar och hoppar från en punkt till en annan innan de tillsammans avger resonans i den nationalsocialistiska Staten. Lantlig fascism och stads- eller kvartersfascism, ungfascism och krigsveteranens fascism, vänsterfascism och högerfascism: varje fascism definieras av ett svart mikrohål som gäller för sig självt och som kommunicerar med de

andra mikrohålen innan det avger resonans i ett stort, centralt, generaliserat svart hål.²¹

Vad man bör lägga märke till här är alla ord som betecknar rörelse och spridning: ”interagerar”, ”myllrar”, ”hoppar från”, ”avger resonans”, ”kommunicerar”. Trots all segmentering finns det alltså en mängd olika former av mikropolitisk spridning. Det är inget systematiskt, planerat eller organiserat över denna spridning. Om makronivån är kontrollerad och hård, är mikronivån oregelrig – ännu tydligare blir detta när de talar om fascismen i termer av cancer.

Detta kan avläsas även hos den enskilde individen, som har sin egen segmentering. ”Det är så lätt att vara antifascist på en molär nivå utan att se vilken fascist man själv är – en fascist som man själv upprätthåller och underhåller, som man omhuldar med personliga och kollektiva molekyler.”²² I det här perspektivet framstår det moralistiska kravet på individuellt avståndstagande som är så vanligt i dagens offentliga debatt, som ganska verkningslöst: vi är alla både fascister och antifascister, med Deleuze & Guattaris synsätt. Den molära enhet som individen är kan inte utplåna de molekylära rörelserna som ofrånkomligen också genomkorsar henne. Kanske finns det rent av ett dialektiskt samband mellan den molära och den molekylära nivån. Det visar sig till exempel när de talar om den osäkerhet och rädsla som hänger ihop med fascismen (därmed närmar de ju sig en innehållslig förklaring): ”Administrerandet av en stor, molär organiserad säkerhet finner sin motsvarighet i en mikroadministrering av små rädslos, en permanent, molekylär osäkerhet”.²³ Upptagenheten av säkerhet på den molära nivån motsvarar alltså en rädsla på mikronivå. Makten hämtar sin makt ur djupet av sin vanmakt, konstateras det lite senare. Det vill säga: just för att den *inte* kan göra något åt rädslan, legitimeras och utövar den sin repression.

Fyra decennier senare är det inte så svårt att peka ut konkreta exempel på detta: de politiska

utspelen om fler poliser, ökningen av mängden övervakningskameror på offentliga platser, viljan att föra Sverige in i Nato, den amerikanska längtan efter en skyddande mur mot Mexiko, och så vidare. Men kanske måste man också försöka se en snarlik logik i det motsatta politiska lägret: demoniseringen av Donald Trump och hans väljare, den politiska beröringskräcken inför Sverigedemokraterna, snabbheten med att stämpla all invandringskritik som rasism, etc. Med Deleuze & Guattari skulle man kunna förstå allt detta som exempel på hur en molekylär rörlighet framtvingar hårda regleringar på en makropolitisk nivå. Fast "framtvingar" är en förvanskning. Vad de skriver är "finner sin motsvarighet" ("corrélat").²⁴ Det finns en öppenhet i det ordvalet: det säger inget om riktningen, inget om vilken nivå som orsakar den andra. Byggs alla dessa murar på grund av existerande och befogade rädslor? Eller är det murbyggandet som *framkallar* rädsorna? Det ligger en poäng i att saken är oklar: den molekylära nivån är okontrollerbar.

Men det finns en form där rörelserna på den molekylära nivån bringas att samverka, och det är "krigsmaskinen". Begreppet introduceras i en diskussion av fascismens suicidala karaktär. De hänvisar här till Paul Virilio som uppmärksammade det faktum att nazisterna redan från början predikade döden och självmordet, och att Hitler till sist beslutade sig för att förinta sitt eget folk. Detta föranleder Deleuze & Guattari att koppla ihop den fascistiska makropolitiken med dess molekylära rörelser: "denna omvandling av flyktlinjen till förstörelselinje [...] satte alla fascismens molekylära centra i rörelse och fick dem att interagera med varandra i en krigsmaskin [...]. *En krigsmaskin som inte hade något annat syfte än kriget*".²⁵ Begreppet "krigsmaskin" är ingen metafor, men det ska heller inte förstås alltför snävt och bokstavligt. Det viktiga, i det här sammanhanget, är det molekylära interagerandet: något *görs* utan att det finns ett tydligt subjekt bakom görandet.

En förtjänst med Deleuzes & Guattaris

diskussion är att den understryker det extrema i fascismen, och trots det undgår den binära fallgrop som idag ironiskt nog ofta förenar antifascism och fascism. De lämnar, i linje med Neamans och Žižeks hållning, frågan om ideologin därhän, för att via analysen av formerna komma fram till en annan bild av fascismens ideologi. Deras perspektiv gör det möjligt att tala om fascismen utan att göra den museal, men också utan att relativisera den. Dessutom blir det, med deras synsätt, högst motiverat att diskutera fascism i en litterär kontext. De molekylära rörelserna, det mikropolitiska begär som "gör" fascismen, hejdar sig nämligen inte vid litteraturens dörr.

4.

I sin bok *LTI*, en dagboksartad dokumentation av det förändrade språkbruket under nazismen, hävdar filologen Victor Klemperer att det inte är tankeinnehållet i de många och långa talen som är det viktiga om man vill förstå hur nazismen kunde spridas. "Istället smög sig nazismen in i den stora massans kött och blod genom enskilda ord, fraser och meningstyper vilka tvingade sig på människor genom miljontals upprepningar och som började användas mekaniskt och omedvetet."²⁶ Klemperer talar alltså om en närmast fysisk spridning – det påminner en hel del om Deleuze & Guattaris bild av den molekylära rörligheten – där ideologin förmedlas via "massans kött och blod".

Klemperers bok citeras fortfarande på kultursidorna då och då, som en varning om hur hatbudskap sprids. Inte utan anledning, men frågan är om beskrivningen inte är lika giltig för spridningen av förment mer uppbyggliga och neutrala budskap. Ett exempel är en fras som idag upprepas gång på gång av ledarskribenter, krönikörer, politiker, debattörer, aktivister, i lite olika varianter: "vi måste göra något!" Anledningarna kan vara olika, just nu är det framförallt klimathotet, men på ett mer generellt plan är det upplevelsen av att befinna

sig i ett akut läge, i en apokalyptisk situation, där det i avsaknad av Gud är upp till oss själva att skapa försoning. Desperationen riktas mot styrande politiker, men framförallt mer diffust mot alla och envar: *du* måste göra något, *jag* måste göra något, *alla* måste göra något! Detta är aktivismens formel. Det som frammanas genom den är den bestämda uppfattningen, den resoluta handlingen, individens och kollektivets handlingskraft, med vilken vi förväntas kontrollera omständigheterna.

Ett extremt, men belysande, aktuellt exempel är den självdeklaration som skrevs av australiensaren Brenton Tarrant innan han begick sitt massmord i en moské i Christchurch i Nya Zeeland. Där ställer och besvarar han frågor om varför han utförde dådet, vem han är, om han är fascist ("Ja.") och så vidare.²⁷ Grundargumentet är rasistiskt: på grund av de rådande födelsetalen är de vita hotade på ett globalt plan. "Mass immigration will disenfranchise us, subvert our nations, destroy our nations, destroy our ethnic binds, destroy our cultures, destroy our peoples."²⁸ Det "vi" som träder fram här är vi vita, vi européer, vi som inte är immigranter, inte muslimer.

Utöver detta nationalistiska och rasistiska budskap finns det ett tydligt aktivistiskt stråk i texten, en återkommande uttrycklig vilja att "agitate", "incite", "create" etc. Inte bara genom genom det kommande dådet, utan redan genom sitt manifest försöker Tarrant alltså väcka eller framkalla något, något som tack vare dådet kommer att få ringar på vattnet – det är i alla fall förhoppningen.

Efter att ha beskrivit erfarenheten av en Frankrikesresa, och upplevelsen av att "the invaders" har tagit över, avbryts textflödet av en fråga som ställs upprepade gånger, i form av ett blockcitrat, skrivet i versaler:

WHY WON'T SOMEBODY DO
SOMETHING?
WHY WON'T SOMEBODY DO
SOMETHING?
WHY WON'T I DO SOMETHING?²⁹

Varför gör ingen något? Nu gör *jag* något. Han skriver också: "Inaction will lead to sure defeat. Sitting at home comfortable, relaxed, posting on the internet, watching football and waiting for victory to arrive at your feet, will win you nothing."³⁰ Handlingsförklaringen måste övervinnas. Det avgörande är steget från tyst missnöje till handling: det är på det sätt maktlösheten förvandlas till makt. Inte för att problemet man angriper löses, utan på grund av den performativa kraften i handlingen och i orden. Subjektet förvandlas genom sitt agerande.

Kulten av handlingskraften – vars baksida är ett ointresse, eller rent av förakt, inte bara för passiviteten, utan också för eftertänksamheten, tvekan, reflektionen, ifrågasättandet – har alltid varit en central ingrediens i fascismen.³¹ En viktig aspekt av denna kult är att den får det enskilda subjektet att smälta samman med kollektivet. Denna sammansmältning kan rent av betraktas som det huvudsakliga syftet med aktivismen. "Någon" blir "jag" som i Tarrants upprepade fråga, men "jag" blir också en del av en större kamp. Interpellationen är inte personlig, utan ställs från och till oss alla. Som sociologen Gerald M. Platt formulerar det: "There is no duality of self and society, rather they are unified. Cognition, emotion and the sense of society and one's place in it are all features of the social process."³² För Platts vidkommande innebär det att den revolutionära fascistiska handlingen måste förstås inte bara i sociala och psykologiska termer (klass, religion, ålder med mera), utan också mot bakgrund av mer subjektiva erfarenheter, känslor och världsbilder.³³ Åtminstone indirekt stärker detta den kritik av försöken att definiera fascismen ideologiskt, som jag berörde ovan (se s. 48). Platt förnekar visserligen inte att det kan finnas ideologiska orsaker bakom den fascistiska aktivismen, men primärt är aktivismen ur hans perspektiv inte ett uttryck för en viss ideologi, utan för ett behov av att performativt kanalisera en mängd (molekylära) affekter in i konstituerandet av ett nytt subjekt.³⁴ Eller formulerat med Deleuze & Guattari: i skapandet av en krigsmaskin.

Denna tendens har fått en giltighet i en bredare politisk kontext under det senaste decenniet. Den aktivism Platt beskriver kan idag iakttas inte bara inom slutna extremistiska grupperingar, utan på sociala medier, i litteraturen, i reklamen, i massmedier, i NGO:s, i universitetsvärlden och framförallt över hela det politiska spektrumet.³⁵ Tarrants fråga dyker följaktligen upp gång på gång idag, i en mängd olika sammanhang: "Varför gör vi ingenting?"³⁶ Här är frågeställaren *Dagens Nyheters* kulturchef Björn Wiman, och det vi måste göra något åt är ur hans perspektiv inte invandringen utan klimathotet. Frågan – som även i det här fallet är en appell eller uppmaning snarare än en fråga – bygger på en stark övertygelse som i sin tur leder till en skarp gränsdragning: "På ena sidan står vi som älskar livet. På den andra en irrationell höger-radikalism som kan vara på väg att driva civilisationen mot dess undergång. Det är hög tid att göra slut på denna globala döds Kult."³⁷ Den här passagen handlar om förbindelsen mellan politisk högerextremism och förnekelse av klimathotet. Jag ska inte fördjupa mig i klimatfrågan här – även om den är ytterst intressant i sammanhanget – utan vill bara peka på den gräns mellan "vi" och "dom" som Wimans kommentar upprättar. Uppdelningen inbegriper, som citatet visar, flera olika dimensioner eller poler: rationalitet vs irrationalism, kärlek vs hat, liv vs död; civilisation vs undergång, men framförallt: handlingskraft ("hög tid att göra slut på") vs passivitet. Detta är kanske det viktigaste budskapet i Wimans bok: att vi inte får bli passiva och uppgivna, att vi måste agera, måste göra något.³⁸ Och för att skapa detta handlingskraftiga, kärleksfulla, rationella "vi", måste ett motsatt (hatiskt, irrationellt, passivt) "dom" målas upp som kontrast.

Det kan inte understrykas nog tydligt: jag menar *inte* att Björn Wiman egentligen är fascist. Jag tvivlar inte ett ögonblick på hans uttalade humanistiska och demokratiska etos. Jag tror att hans engagemang i klimatfrågan är både personligt och allvarligt, precis som hans

motvilja mot fascism eller högerextremism (han använder båda termerna). Men: detta starka *engagemang* (ett av vår tids mest positiva laddade begrepp), denna starka övertygelse, detta behov av att ta avstånd ifrån något, leder nästan ofrånkomligen till den typ av segmentering, för att använda Deleuzes & Guattaris term, som kännetecknar fascismen. Likheten mellan Tarrants och Wimans ideologiskt vitt skilda appeller är ur den synvinkeln fullt logisk.

Adorno konstaterar vid ett tillfälle att den rigida distinktionen mellan det älskade viet och de avvisade andra var karakteristisk för fascismen; men, tillägger han, denna logik är givetvis mycket mer omfattande än så.³⁹ Detta sätt att tänka har under det senaste decenniet blivit så vanligt i den massmediala offentligheten att man nästan får anstränga sig för att hitta undantag. Kanske är det känslan av att stå inför undergången som gör vi-och-dom-indelningen så lockande. Förmodligen bidrar även de sociala mediernas binära logik, en accelererande ekonomisk och social ojämlikhet, en allmänt försvagad subjektivitet, och så vidare. De tydliga gränserna, sanningsanspråken, den svart-vita logiken, det apokalyptiska scenariot, avsaknaden av dialektik, föreställningarna om ont och gott, aversionen mot passivitet och hopplöshetskänslor – allt detta kan idag iakttas inte bara hos fascistiska och islamistiska terrorister,⁴⁰ utan också i det som skulle kunna karakteriseras som det humanistiska, liberala, demokratiska medvetande som dominerar offentlighetens mittfåra.

Francis Fukuyama föreslår i en aktuell artikel att denna utveckling handlar om något så odramatiskt som identitet, närmare bestämt om en förskjutning av hela identitetspolitiken: "So, identity – this framing of identity – has moved from the left to the right. It is not the left that has caused this, it's rather a shared understanding of victimization that has travelled from left to right."⁴¹ Behovet av att hitta och kämpa för sin identitet kan vara nationalistiskt, islamistiskt, feministiskt eller liberalt, men under dem finns ofta en snarlik känsla utsatthet och

offerskap, en känsla som i regel är högst befogad och därför förståelig. Men hur förståelig den än är så etablerar den i regel ett ”vi” som förutsätter ett ”dom”, enligt den logik som beskrivits ovan.

Vad kan man dra för slutsats av det? Inte nödvändigtvis att det demokratiska medvetandet håller på att bli fascistiskt. Snarare att fascismen aldrig har varit den humanismens och

civilisationens motpol som den ofta har gjorts till. Kanske bör vi tvärtom förstå fascismen som en latent möjlighet som alltid har funnits i det civiliserade, i kommunikationen, i individualismen. Det vi kallar samhälle går i så fall ut på att hålla denna möjlighet stängd, genom att skapa andra möjligheter för samexistens. Litteraturen är en viktig del i det skapandet.

Noter

- 1 Lena Berggren, ”Fascismens återkomst”, Forskarbloggen, Umeå universitet, 16 februari, 2017: <https://www.blogg.umu.se/forskarbloggen/2017/02/fascismens-aterkomst/>
- 2 Att det just här talas om rasism och sexism gör i princip ingen skillnad – de fungerar här som ett slags synekdoke för fascismen.
- 3 Inom fascismforskningen har det traditionellt funnits två konkurrerande synsätt: å ena sidan de som anser att fascismen ägde rum 1919–1945 och alltså inte har någon större bäring på de högerextrema rörelser som vi ser runt omkring oss idag. Å andra sidan finns de som anser att det finns en fascismens minsta gemensamma nämnare som kan vara lika aktuell idag och var som helst, som under mellankrigstiden i Italien. Idag lutar de flesta åt denna hållning, ofta med stöd i Roger Griffins definition: ”Fascism is a political ideology whose mythic core in its various permutations is a palingenetic form of populist ultra-nationalism.” Roger Griffin, *The Nature of Fascism* (London: Routledge, 1993), 26. Se även Roger Griffin, ”Fascism’s new faces (and new facelessness) in the ’post-fascist’ epoch”, *Fascism Past and Present, West and East: An International Debate on Concepts and Cases in the Comparative Study of the Extreme Right*, red. Roger Griffin, Werner Loh & Andreas Umland (Stuttgart: Ibidem Verlag, 2006).
- 4 Elliot Neaman, ”Ernst Jünger’s Millenium: Bad Citizens for the New Century”, *Fascism: Critical Concepts in Political Science. Vol. III, Fascism and Culture*, red. Roger Griffin & Matthew Feldman (London & New York: Routledge, 2004), 373.
- 5 Slavoj Žižek, *Ideologins sublimes objekt*, övers. Lars Nylander (Göteborg: Glänta produktion, 2001), 96. [Översättningen modifierad. Jfr Slavoj Žižek, *The Sublime Object of Ideology* (1989), (London & New York: Verso, 2008), 89f.]
- 6 Theodor W. Adorno, ”Anti-Semitism and Fascist Propaganda”, *Gesammelte Schriften*, bd 8, red. Rolf Tiedemann (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1972), 400.
- 7 Theodor W. Adorno m. fl., *The Authoritarian Personality* (New York: The Norton Library, 1969), 751.
- 8 Adorno m. fl., *The Authoritarian Personality*, 752.
- 9 (”die Kraft zur Reflexion, zur Selbstbestimmung, zum Nicht-Mitmachen”.) Theodor W. Adorno, ”Erziehung nach Auschwitz”, *Gesammelte Schriften*, bd 10.2, red. Rolf Tiedemann (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1977), 679.
- 10 (”der Verfolgung des je eigenen Interesses gegen die Interessen aller anderen”.) Adorno, ”Erziehung nach Auschwitz”, 687.
- 11 I en kommentar till kapitlet ”Antisemitismens element” i *Upplysningens dialektik* påpekar Fabian Freyenhagen, i en kommande bok, att en av Adornos viktigaste poänger är tanken att det moderna samhället producerar fascismen. Se Fabian Freyenhagen, ”Adorno (and Horkheimer) on Anti-Semitism”, *Blackwell Companion to Adorno*, red. E. Hammer, P. Gordon & M. Pensky (Oxford: Blackwell, 2019).
- 12 (”Die Kälte der gesellschaftlichen Monade, des isolierten Konkurrenten, war als Indifferenz gegen das Schicksal der anderen die Voraussetzung dafür, daß nur ganz wenige sich regten.”) Adorno, ”Erziehung nach Auschwitz”, 688.
- 13 (”die Entbarbarisierung auf dem platten Land”) Adorno, ”Erziehung nach Auschwitz”, 680.

- 14 Theodor W. Adorno, *Minima Moralia: Reflexioner ur det stympade livet*, övers. Lars Bjurman (Lund: Arkiv förlag, 1986), 183.
- 15 Adorno, *Minima Moralia*, 184.
- 16 Denna något dunkla tanke blir enklare att förstå om man betänker Adornos tendens att förstå *individen* som det enskilda *subjektets* reifierade version. Medan "subjekt" har en frigörande potential, har "individ" följaktligen oftast en negativ laddning i Adornos skrifter. Se Anders Johansson, *Själskrivna män: Subjektivitetens dialektik* (Göteborg: Glänta produktion, 2015), kap. 8.
- 17 Adorno, *Minima moralia*, 185.
- 18 Kevin Passmore, *Vad är fascism?: En kort introduktion*, övers. Joachim Retzlaff (Malmö: Arx Förlag, 2015), 33f.
- 19 Gilles Deleuze & Félix Guattari, *Tusen plåtår: Kapitalism och schizofreni*, övers. Gunnar Holmbäck & Sven-Olov Wallenstein (Hägersten: TankeKraft förlag, 2015), 334. [Översättningen modifierad.]
- 20 Deleuze & Guattari, *Tusen plåtår*, 315.
- 21 Deleuze & Guattari, *Tusen plåtår*, 323.
- 22 Deleuze & Guattari, *Tusen plåtår*, 324. [Översättningen modifierad.]
- 23 Deleuze & Guattari, *Tusen plåtår*, 325. [Översättningen modifierad.]
- 24 Jfr Gilles Deleuze & Félix Guattari, *Mille plateaux: Capitalisme et schizophrénie 2* (Paris: Les Éditions de Minuit, 1980), 263.
- 25 Deleuze & Guattari, *Tusen plåtår*, 348.
- 26 Victor Klemperer, *LTI: Tredje rikets språk*, övers. Tommy Andersson (Göteborg: Glänta produktion, 2006), 41.
- 27 "Yes. For once, the person that will be called a fascist, is an actual fascist. I am sure the journalists will love that." "The Great Replacement: Towards a new Society", 15. https://www.ilfoglio.it/userUpload/The_Great_Replacementconvertito.pdf (hämtad 2 maj, 2019).
- 28 "The Great Replacement", 4.
- 29 "The Great Replacement", 9.
- 30 "The Great Replacement", 65.
- 31 Se Roger Eatwell, "Towards a New Model of Generic Fascism", *Fascism: Critical Concepts in Political Science. Vol 1. The Nature of Fascism*, red. Roger Griffin & Matthew Feldman (London & New York: Routledge, 2004), 222; Stanley G. Payne, *A History of Fascism, 1914–1945* (Madison: The University of Wisconsin Press, 1995), 488.
- 32 Gerald M. Platt, "Thoughts on a Theory of Collective Action: Language, Affect, and Ideology in Revolution", *Fascism: Critical Concepts in Political Science. Vol. II. The Social Dynamics of Fascism*, red. Roger Griffin & Matthew Feldman (London & New York: Routledge, 2004), 188.
- 33 Platt, "Thoughts on a Theory of Collective Action", 192.
- 34 I sin studie av högerextrema uttryck på internet, och då i första hand Facebook, konstaterar Michael Dahlberg-Grundberg att det överlag rör sig om "envägskommunikation, snarare än [...] interaktion mellan kommentatorerna". Det handlar alltså mindre om diskussion och kommunikation än om "att bara artikulera en ilska eller en kritik". (22of.) Detta tycks stärka hypotesen om att det är den performativa aspekten som är det viktiga: inläggen gör något för dess användare, inte genom att leda till ett svar, utan som subjektiva statements, som performativa handlingar. Dahlberg-Grundberg ställer också frågan om de rörelser han studerat

- (Soldiers of Odin och sajten ”Nej till asylboende i Sverige”) kan betraktas som aktivism. (230) Se Michael Dahlberg-Grundberg, ”Internet som politiskt verktyg”, Mattias Gardell, Heléne Lööv & Michael Dahlberg-Grundberg, *Den ensamme terroristen?: Om Lone Wolves, näthat och brinnande flyktingförläggningar* (Stockholm: Ordfront, 2017).
- 35 För en övergripande beskrivning av aktivismens utbredning, se Richard Youngs, *Civic Activism Unleashed: New Hope or False Dawn for Democracy?* (Oxford: Oxford University Press, 2019).
- 36 Björn Wiman, *Sent på jorden: 33 tankar om världens största nyhet* (Stockholm: Atlantis, 2018), 104.
- 37 Wiman, *Sent på jorden*, 173.
- 38 En av hjältarna i Wimans bok är följaktligen aktivisten Greta Thunberg, som inkarnerar den hoppfullhet och handlingskraft han anser är nödvändig. Wiman, *Sent på jorden*, 133ff., 178. Se även 13, 70, 95, 161.
- 39 Theodor W. Adorno, ”Freudian Theory and the Pattern of Fascist Propaganda”, *Gesammelte Schriften*, bd 8, red. Rolf Tiedemann (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1972), 422.
- 40 Mattias Gardells beskrivning av IS:s retorik är träffande även i relation till Tarrants och Wimans utsagor: ”Dabiq [IS:s tidskrift] genomsyrades av konkret tolkade apokalyptiska visioner. Godhetens och ondskans krafter samlade sina styrkor inför den avgörande slutstriden här och nu.” Mattias Gardell, ”Lone wolves – hotet från ensamagerande politiska våldsbrottslingar”, Gardell, Lööv & Dahlberg-Grundberg, *Den ensamme terroristen?*, 116
- 41 Francis Fukuyama, ”The new Identity Politics: Rightwing Populism and the Demand for Dignity”, *Eurozine*, 18 april, 2019, <https://www.eurozine.com/new-identity-politics/>

Summary

What Makes a Fascist? The Individual, Micropolitics and the Logic of Activism

The article contains a discussion of fascism and anti-fascism, with a focus on the role of the individual subject. The author turns first to Theodor W. Adorno and then to Gilles Deleuze & Félix Guattari in order to question a common understanding of the constitution of fascism. While Adorno sees the individual subject as the locus of a possible anti-fascist resistance, he also regards modern individualism as one of the crucial factors behind the surge of fascism. Deleuze & Guattari opens another perspective on fascism through their distinction between micro- and macropolitics,

and a discussion of ”segmentarity”. Hence the article argues that the boundary between fascism and humanism/liberalism/democracy is not as clear as it is normally understood today, when ”fascism” tends to become the abject of modern civilization. This argument is finally developed through a discussion of two very different contemporary examples of activism. Fascism, the article concludes, is in one sense a latent possibility within modern society, rather than its opposite.

Keywords: Fascism, individualism, micropolitics, activism, passivity, Theodor W. Adorno, Gilles Deleuze & Félix Guattari